

Данило СОРОКОВИЙ

здобувач ступеня доктора філософії, ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”, danylo.sorokovyi@gmail.com
ORCID ID: 0009-0001-3954-1854

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

Вступ. Війна в Україні зумовила потребу зміни наукових підходів до визначення ролі, функцій і напрямів поступу територіальних громад – їх розгляду передовсім не з позиції розвитку та економічного зростання, а збереження стійкості під впливом зовнішніх шоків. Потреба зміни підходу “збіглася” у часі з розширенням спектра кризових явищ в економіці, що зумовило посилення наукового інтересу до поняття стійкості – в особистісному, організаційному та територіальному вимірах.

Мета – дослідити наукові підходи до розкриття сутності фінансової стійкості територіальних громад та обґрунтувати детермінанти її забезпечення.

Результати. Обґрунтовано мультидисциплінарний характер поняття “стійкість”. Проаналізовано еволюцію наукової думки про стійкість соціально-екологічних систем в економічній літературі, де поняття стійкості використовували з метою опису реакції системи на шок та перебігу процесу її відновлення. На сучасному етапі підходи до визначення стійкості соціально-еколого-економічних систем в своїй основі мають не лише збереження балансу, а й динаміку системи в умовах, коли баланс порушено. Встановлено взаємозв’язки між поняттями “стійкість”, “адаптивність” та “трансформованість”. Фінансову стійкість територіальної громади розглянуто як складову стійкості, що охоплює не лише фінансові ресурси та механізми управління ними, а економіку громади в цілому як підґрунтя для консолідації ресурсів, а також людський та соціальний капітали для управління ними.

Висновки. Фінансова стійкість територіальної громади – це її здатність стабільно управляти фінансовими ресурсами і забезпечувати повне надання суспільних послуг мешканцям в умовах фінансово-економічних потрясінь, адаптуватися до змін, трансформуватися під впливом зовнішніх факторів за рахунок інновацій, зміни поведінки та підходів до управління і використання акумульованого ресурсного потенціалу в результаті набуття нових фінансових знань і досвіду. Визначено детермінанти фінансової стійкості територіальних громад, зокрема: акумульований ресурсний потенціал, фінансову інклюзію, фінансову грамотність та поведінку, соціальний капітал і зовнішні взаємозв’язки.

Ключові слова: стійкість, фінансова стійкість, територіальна громада, криза, детермінанти, адаптивність, розвиток, війна, нестабільність.

Табл.: 1, рис.: 5, бібл.: 39.

Danylo SOROKOVYI

Postgraduate student, SU "Institute of Regional Research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine", danylo.sorokovyi@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-3954-1854

FINANCIAL SUSTAINABILITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES: A THEORETICAL DISCOURSE

Introduction. The war in Ukraine has necessitated a change in scientific approaches to defining the role, functions and directions of territorial communities - to consider them primarily not from the perspective of development and economic growth, but rather from the perspective of maintaining resilience under the influence of external shocks. The need to change the approach "coincided" with the expansion of the range of crisis phenomena in the economy, which led to increased scientific interest in the concept of resilience in the personal, organizational and territorial dimensions.

The purpose of the article is to study scientific approaches to disclosing the essence and substantiating the determinants of financial sustainability of territorial communities.

Results. The multidisciplinary nature of the concept of "sustainability" is substantiated. The evolution of scientific thought on the sustainability of socio-ecological systems in the economic literature is analyzed: the concept of sustainability was used to describe the system's response to a shock and the course of its recovery. At the present stage, approaches to determining the sustainability of socio-ecological and economic systems are based not only on maintaining the balance, but also on the dynamics of the system in conditions when the balance is disturbed. The interrelationships between the concepts of "sustainability", "adaptability" and "transformability" are established. The financial sustainability of a territorial community is considered as a component of sustainability, which includes not only financial resources and mechanisms for managing them, but also the community economy as a basis for consolidating resources, human and social capital for managing them.

Conclusions. The financial sustainability of a territorial community is the ability to manage financial resources stably and ensure the full provision of public services to residents in the face of financial and economic shocks, to adapt to changes, to transform under the influence of external factors through innovation, changes in behavior and approaches to management and use of the accumulated resource potential as a result of gaining new financial knowledge and experience. The determinants of the financial sustainability of territorial communities are identified: accumulated resource potential, financial inclusion, financial literacy and behavior, social capital and external relations.

Keywords: sustainability, financial sustainability, territorial community, crisis, determinants, adaptability, development, war, instability.

JEL Classification: H72, I 31, R11, R13.

Постановка проблеми. Поглиблення кризових явищ в економіці зумовило посилення наукового інтересу до поняття стійкості – в особистісному, організаційному та територіальному вимірах [1]. Це простежується з аналізу даних Google Trends

у період 2004–2024 рр. (рис. 1). Помітним є зростання інтересу до цієї категорії в умовах спалаху та поширення COVID-19 і збереження тренду із моменту повномасштабного вторгнення рф на територію України.

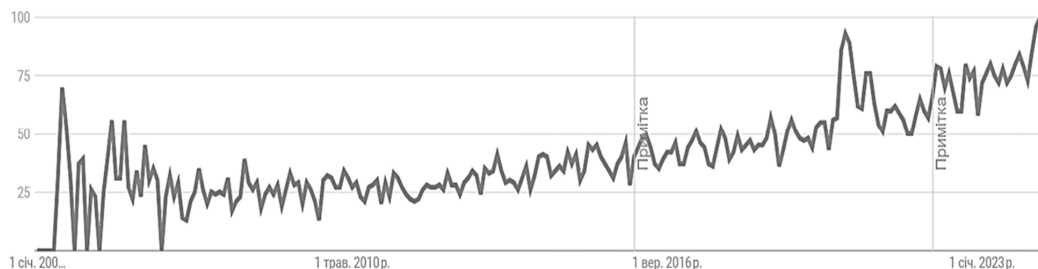

Рис. 1. Динаміка запитів терміна “стійкість” (“resilience”) у пошуках Google у всьому світі, 2004–2024 рр.*

Примітка. Вказано популярність пошукового терміна відносно найвищої точки на графіку: березень 2024 р. = 100 – пік популярності терміна.

* Побудовано на основі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін “стійкість”¹, що виник у системі біологічних наук, вказуючи на здатність організму вистояти і адаптуватися у несприятливих умовах, з часом був запозичений в інші дисципліни (аграрні науки, економіку та фінанси, інженерію, політологію тощо). Міждисциплінарний характер його використання призвів до урізноманітнення підходів до визначення, а тому і до широкого спектра характеристик, якими визначають цю категорію. Наприклад, у системі інженерних наук стійкість характеризують за допомогою таких ознак, як збереження функцій, передбачуваність, стабільність взаємодії, позитивна реакція на шок, динаміка рівноваги; у соціальних науках йдеться про ширше трактування поняття з акцентом на трансформації, непередбачуваності, адаптивності та нерівноважній динаміці.

За результатами пошуків колективу науковців із провідних наукових установ різних країн світу [3], які поставили перед собою завдання визначення стійкості “як граничної концепції у міждисциплінарному діалозі” та проаналізували численні підходи до трактування цього поняття у різних

науках, універсальними ознаками стійкості є: здатність до адаптації; функціональна стабільність; структурна стабільність.

Визначення цих ознак ґрунтується на науковому підході до трактування поняття “система” – через її структуру і функції: структура системи – це модель внутрішніх складових системи і їх взаємодії, а функція – це процес, через який система взаємодіє із зовнішнім середовищем. Втрата стійкості є наслідком неспроможності останньої виконувати свої функції. Однак відновлення стійкості може відбуватися як шляхом зміни структури, так і функцій. У різних дисциплінах цей процес має характерні особливості. Водночас цю категорію можна розглядати як позитивну характеристику системи (коли метою є збереження її структури і функцій) або як негативний атрибут, який потрібно подолати (“руйнування специфічної стійкості старого та формування стійкості нового” як етапи єдиного процесу) [4].

Метою статті є дослідження наукових підходів до розкриття сутності фінансової стійкості територіальних громад та обґрунтування детермінант її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція наукової думки про стійкість в економічній літературі пов’язана із

¹ Ототожнюємо його з англ. поняттям “resilience”.

соціально-екологічними системами, а поняття стійкості використовували з метою опису їх реакції на шок та перебігу процесу відновлення. Концепція стійкості набула популярності після публікації екологом-економістом К. Холлінгом у 1973 р. наукової праці “Resilience and stability of ecological systems”, у якій термін “стійкість” використано для трактування здатності екосистеми з альтернативними атракторами “зберігатися” в межах стану в умовах впливу на неї збурень [5]. Підхід автора базувався на потребі збереження балансу системи, тобто реагувати для збереження стабільності.

Трактування стійкості соціально-екологічної системи у цей період ґрунтувалося на досягненні максимізації корисності при збереженні її рівноважного стану, однак не передбачало врахування ролі складних мереж взаємозалежностей у системі. На практиці цей підхід результувався дестабілізацією екосистеми (зокрема, у сільському господарстві).

Підхід стійкості швидко поширився і на інші сфери, такі як екологічна економіка, фінансова наука, менеджмент та управління тощо. На сучасному етапі підходи до визначення стійкості соціально-еколого-економічних систем в своїй основі мають не лише збереження балансу, а й динаміку системи в умовах, коли цей баланс порушено. Відповідно під стійкістю системи розуміють її здатність поглинати збурення й адаптуватися під час змін для збереження своїх функцій, структури та зв'язків, а отже, ідентичності [6].

Поширеними є випадки наукового трактування стійкості у вузькому розумінні – шляхом позначення швидкості повернення системи до рівноваги після шоку (повернення до певного базового стану – того, у якому система перебувала до збурення). Як зауважує К. Фольке, такий підхід ґрунтується на протистоянні змінам і намаганні їх

контролювати для збереження стабільності. Автор зауважує, що наукове визначення стійкості є ширшим і стосується складної адаптивної динаміки системи в умовах невизначеності і того, як навчитися жити зі змінами й ефективно їх використовувати для свого розвитку [7]. Проте, погоджуючись з цим твердженням, варто зауважити, що, в такій інтерпретації стійкості системою потрібно управляти для забезпечення її гнучкості, а не підтримки стабільності.

За результатами тривалих у часі досліджень колектив науковців за участі К. Холлінга [6] виокремив чотири виміри, на основі яких характеризують стійкість системи:

- широта – максимальна кількість змін, які система може сприйняти до втрати нею здатності до відновлення;
- опір – легкість/складність змінити систему;
- хиткість – наскільки поточний стан системи близький до “порогового” значення у збереженні стійкості;
- панархія – залежність стійкості системи від впливів станів і динамік розвитку підсистем і систем вищих рівнів (наприклад, військове вторгнення, зміна клімату, ринкові потрясіння провокують зміни на рівні територіальних громад).

Пов'язаними із поняттям “стійкість” є категорії “адаптивність” та “трансформованість”, тому науковці з особливою увагою підходять до окреслення взаємозв'язків між ними. К. Фольке зазначає: “у розумінні стійкості адаптація належить до людських дій, які підтримують розвиток на поточних шляхах, тоді як трансформація полягає в перенесенні розвитку на інші нові шляхи і навіть у створенні нових” [7].

Його підтримують інші дослідники. Так, С. Левін акцентує на тому, що ознакою складних адаптивних систем, таких як соціально-економічні та екологічні системи, є самоорганізація без наміру, адже, попри те,

що окремі людські актори (а саме дії людей домінують у таких системах) виявляють наміри, система в цілому цього не робить [8]. На основі його висновків Б. Волкер та інші розглядають адаптивність системи як функцію її соціального компонента – соціальних груп та індивідів, діяльність яких спрямована на управління системою [6]. Д. Нельсон трактує адаптацію як процес навмисної зміни, що спричинена очікуваннями або є реакцією на зовнішні впливи [9].

Отож, поняття “адаптивність” у мисленні про стійкість розглядають спільно з поняттям “людина”. З цього твердження простежуємо і взаємозв’язок між поняттями “стійкість” та “адаптивність”: адаптивність у розумінні стійкості означає здатність/спроможність людей як елемента системи вчитися, набувати та використовувати досвід, впроваджувати інновації, пристосовувати реакції та інституції до змін, яких зазнає система під впливом зовнішніх чинників та внутрішніх процесів [7].

На відміну від адаптивності, трансформованість трактують як здатність створювати принципово нову систему, коли екологічні, соціальні, економічні, політичні й інші умови роблять вже існуючу систему неспроможною розвиватися на визначеній траєкторії [4; 6].

Дослідження здатності соціально-економічних та екологічних систем до трансформації набуває все більшої актуальності, а науковий інтерес до цього явища зростає. Деякі науковці акцентують, що трансформація системи є наслідком колапсу або значного потрясіння, інші розглядають це поняття більш широко – як властивість систем у довгостроковому періоді [10]. Але всі відзначають роль криз у цьому процесі як “стартової точки” для нових підходів до відновлення системи і її розвитку. Зокрема, Ф. Вестлі та інші наголошують, що процеси трансформації системи характеризуються

переломами, розривами та порогами, тобто система трансформується як наслідок перебування у кризовому стані [11].

На основі наведених висновків зв’язок між стійкістю і трансформативністю системи розуміємо як здатність системи до повного або значного переформатування в умовах критичного рівня стійкості, що зумовлює перехід до нового рівня стійкості.

Підсумовуючи, погоджуємося із висновками групи науковців під керівництвом С. Бене [12] та з українськими дослідниками А. Гвелесіані та В. Черніченком [13], які узагальнюють численні наукові напрацювання та визначають комбінацію потенціалів соціально-економічних систем у контексті збереження їх стійкості (на нашу думку, цим шляхом можна визначити й етапи реакції на кризові явища у контексті збереження стійкості: абсорбція, адаптація, трансформація): потенціал поглинання або абсорбції – спроможність системи до мінімізації негативних впливів та чутливості до шоку шляхом впровадження профілактичних заходів та реалізації стратегій управління ризиками для уникнення довгострокових негативних наслідків; потенціал адаптації або пристосування – спроможність до навчання та набуття нового досвіду для коригування реакції системи на зовнішні і внутрішні процеси; потенціал трансформації – спроможність створювати сприятливе середовище і впроваджувати системні зміни (рис 2).

За результатами аналізу численних наукових думок, констатуємо, що стійкістю соціально-економічної системи є її здатність поглинати (абсорбувати) шоки, адаптуватися до змін, трансформуватися в умовах зовнішніх впливів за рахунок внутрішніх механізмів для збереження власної ідентичності – функцій, структури та зв’язків. Адаптивні механізми, завдяки яким соціально-економічна системи зберігає/відновлює стійкість є переважно внутрішніми: “вродженими”,

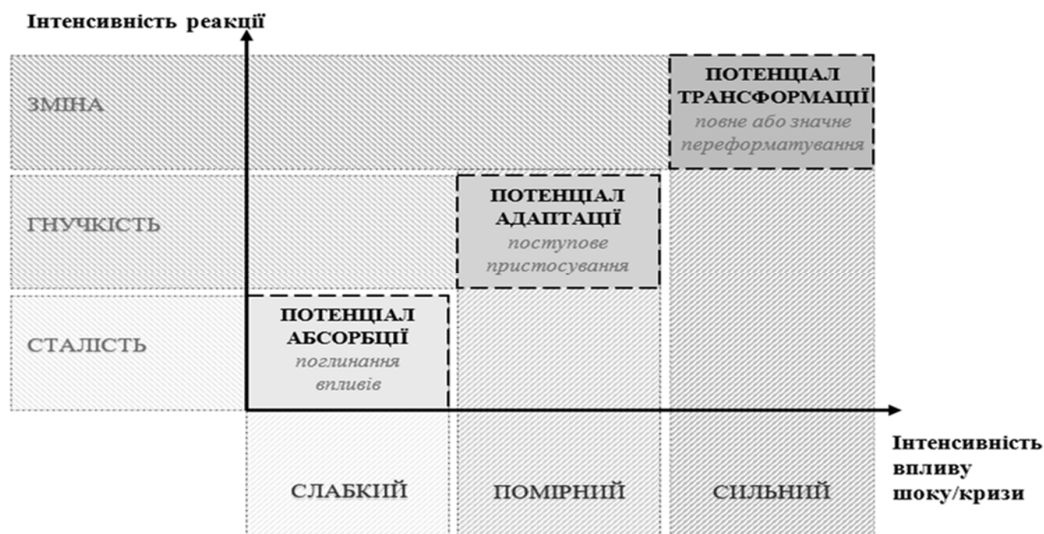

Рис. 2. Поєднання потенціалів соціально-економічної системи у контексті забезпечення її стійкості*

* Побудовано на основі [12; 13].

що є результатом еволюції системи (потенціал економіки, розвинений ринок праці, резервні інвестиційні об'єкти тощо); та “набутими”, які охоплюють додаткові зусилля для згладжування зовнішніх впливів (грошово-кредитна політика, регуляторна політика, локалізація ланцюгів доданої вартості як реакція на зміни тощо). Отже, стійка соціально-економічна система – це система, що має потенціал для збереження сталості, гнучкості або впровадження змін у контексті свого відновлення.

Орієнтування на проблематику фінансової стійкості набуло поширення в наукових колах в умовах вивчення впливу фінансової кризи 2008 р. на різні території, зокрема і громади. Застосування в цьому випадку концепції стійкості було спрямоване на розуміння того, яку роль відіграють органи місцевого самоврядування в адаптації територіальних громад до фінансових потрясінь, а також, як зауважує К. Шоу, для “усвідомлення різниці між стійкими громадами та стійкими органами місцевого самоврядування” [14].

Фінансова стійкість територіальної громади є однією зі складових стійкості територіальної громади і, по суті, чинником збереження її фінансового добробуту [15]. Значну увагу цьому питанню приділяють дослідники Світового Банку, виокремлюючи у системі стійкості до катастроф фінансову, соціальну та фізичну стійкість (рис. 3).

Вони наголошують на дуальності взаємозв'язків між цими поняттями. З одного боку, фінансові рішення, які орган місцевого самоврядування ухвалює з огляду на наявні ризики та загрози, мінімізують імовірність виникнення нових загроз і посилюють соціальну і фізичну стійкість території. З другого боку, інвестиції у фізичну та соціальну стійкість доповнюють та зміцнюють фінансову стійкість [16]. Науковці наголошують на багатогранній природі фінансової стійкості, адже це поняття охоплює не лише реакцію на шок, а й відновлення після нього та адаптацію до нових обставин. Тому, окрім використання інструментів кризового менеджменту як відповіді на шок, забезпе-

Рис. 3. Елементи стійкості до катастроф*

* Побудовано на основі [16].

чення фінансової стійкості є також результатом проактивних заходів, що спрямовані на попередження потенційних ризиків та посилення слабких місць [17; 18; 19; 20].

Попри концентрацію уваги у дослідженні фінансової стійкості на збереженні стабільності, здатності до гнучкості та трансформації фінансової системи громади в умовах шоку/кризи, аналіз наукових пошуків у цій сфері свідчить про широту проблематики. Це чітко простежується при порівнянні підходів до трактування фінансової стійкості територіальної громади та фінансової стійкості місцевого бюджету й органу місцевого самоврядування (табл. 1).

Під час аналізу трактування понять простежується їхня взаємозалежність та ієрархія (рис. 4). Якщо фінансову стійкість місцевого бюджету розглядають як стан бюджету територіальної громади та здатність органу місцевого самоврядування забезпечити його збалансованість, то поняття “фінансова стійкість органу місцевого самоврядування” охоплює попереднє та визначається як здатність органу самоврядування виконувати свої функції.

Фінансова стійкість територіальної громади – поняття значно ширше, адже охоплює не лише фінансові ресурси та механізми управління ними, а й економіку громади

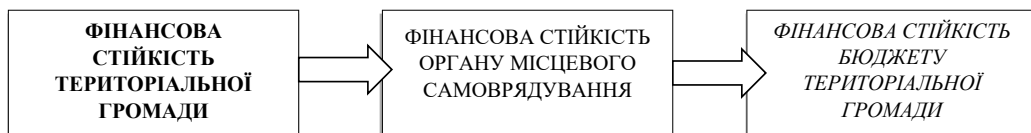

Рис. 4. Ієрархія взаємозв'язку між поняттями “фінансова стійкість територіальної громади”, “фінансова стійкість органу місцевого самоврядування”, “фінансова стійкість бюджету територіальної громади”*

* Побудовано автором.

**Наукові підходи до визначення поняття
“фінансова стійкість територіальної громади”***

Автор/джерело	Визначення
Фінансова стійкість місцевого бюджету	
Н. Старостенко [21]	Фінансова стійкість місцевого бюджету – це здатність органів місцевого самоврядування акумулювати обсяг доходів, достатній для покриття їх видатків і забезпечення збалансованості бюджету протягом бюджетного року.
Т. Коритько [22]	Фінансова стійкість місцевого бюджету – це стан доходів і видатків бюджету, їх структура і динаміка, які забезпечують органам місцевої влади можливість повного, своєчасного і незалежного від інших бюджетних рівнів виконання своїх зобов'язань, сприяють збалансованому розвитку економіки і соціальної сфери.
О. Люта та інші [23]	Фінансова стійкість місцевого бюджету є таким його станом, при якому забезпечуються нормальне функціонування суб'єкта місцевої влади, реалізація всіх закріплених за ним повноважень на основі повного та своєчасного фінансування передбачених в бюджеті витрат, включаючи погашення та обслуговування внутрішнього і зовнішнього боргів.
І. Микитюк [24]	Фінансова стійкість місцевого бюджету відображає стан сукупності грошових фондів, коли місцевий орган влади може стабільно розвиватися, забезпечуючи свою фінансову безпеку в умовах додаткового рівня ризику.
Л. Лисяк, А. Кушнір [25]	Фінансова стійкість місцевих бюджетів – це стан місцевих бюджетів, який характеризується платоспроможністю, збалансованістю та самостійністю місцевого самоврядування, а також є необхідною умовою для забезпечення соціально-економічного розвитку територій та підвищення добробуту населення.
Фінансова стійкість місцевого самоврядування	
Л. Крас, Б. Доллері [26]	Фінансова стійкість місцевого самоврядування – це його здатність виконувати свої зобов'язання щодо надання послуг населенню на постійній основі, забезпечуючи задовільний фінансовий стан місцевого бюджету як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді. Вона охоплює не лише можливість отримання достатніх доходів, а й спосіб виконання дохідних і видаткових зобов'язань.
А. Шик [27]	Фінансову стійкість місцевого самоврядування слід розглядати через такі складові: платоспроможність (здатність органів влади сплачувати свої фінансові зобов'язання); зростання (проведення стимулюючої фіскальної політики для економічного зростання); стабільність (спроможність місцевого самоврядування виконувати майбутні зобов'язання з існуючим податковим тягарем); справедливість (здатність уряду платити поточні зобов'язання, не змінюючи витрати на майбутні періоди).
Фінансова стійкість територіальної громади	
М. Пітюлич та ін. [28]	Фінансова стійкість територіальних громад відображає їх здатність ефективно управляти своїми фінансовими ресурсами, забезпечувати сталі надходження до бюджету та виконувати свої соціальні та економічні функції.
Г. Возняк та ін. [29]	Фінансова стійкість територіальних громад вимагає комплексного підходу, що охоплює ефективне фінансове планування, розроблення й імплементацію стратегічних проєктів, розвиток економічного потенціалу і залучення інвестицій, контроль й аудит фінансових операцій, партнерство з державними і міжнародними організаціями та активну участь громадян у бюджетному процесі. Ці заходи допомагають забезпечити фінансову стійкість територіальних громад, сприяють їхньому розвитку і процвітання.
І. Камінська [30]	Фінансова стійкість території – це її здатність стабільно за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів забезпечувати розвиток у довгостроковій перспективі, тобто бути платоспроможним за умов дотримання такого співвідношення між власними та позиковими фінансовими ресурсами, при якому за рахунок власних засобів вирішуються давні та нові проблеми у забезпеченні розвитку.

* Складено автором.

як підґрунтя для консолідації ресурсів, людський та соціальний капітали у контексті управління ними. Отже, під фінансовою стійкістю територіальної громади слід розуміти її здатність стабільно управляти фінансовими ресурсами і забезпечувати повне надання суспільних послуг мешканцям в умовах фінансово-економічних потрясінь і шоків, адаптуватися до змін, трансформуватися під впливом зовнішніх факторів за рахунок інновацій, зміни поведінки та підходів до управління і використання акумульованого ресурсного потенціалу внаслідок набуття нових фінансових знань та досвіду.

М. Пітюлич, А. Крупка, В. Мінкович та О. Чакій, акцентуючи саме на фінансовому аспекті, визначають такі сфери забезпечення фінансової стійкості територіальних громад:

- забезпечення достатнього обсягу доходів місцевих бюджетів, що досягається в результаті ефективного збору податків та інших доходів, раціонального використання фінансового ресурсу і залучення інвестицій; автори визначають баланс між доходами і видатками основним чинником фінансової стійкості громади;
- зниження рівня боргового навантаження та управління фінансовими ризиками, що вимагає планування фінансових зобов'язань на основі врахування власної спроможності до їх погашення;
- фінансове планування, що спрямоване на визначення фінансових цілей на стратегічну перспективу та розроблення довгострокового плану дій для розвитку. Фінансове планування передбачає оцінювання фінансового становища громади, прогнозування видатків і доходів бюджету, визначення пріоритетності дій та, відповідно до неї, напрямів розподілу фінансових ресурсів;
- моніторинг, контроль і аудит фінансових операцій, що дає змогу громадам

виявити фінансові недоліки, порушення та ризики розвитку; аудит спрямований на оцінювання процесу та результатів фінансової діяльності у громаді, а також на підвищення рівня довіри громадськості до системи управління фінансовими ресурсами [28].

Консолідуєчи численні наукові висновки [31; 32] стосовно того, які саме чинники лежать в основі фінансової стійкості, зазначимо, що фінансову стійкість територіальних громад, на нашу думку, визначають детермінанти, відображені на рис. 5.

По-перше, акумульований ресурсний потенціал громади, що охоплює потенціал економічної та фінансової систем громади, системи місцевого самоврядування, людського розвитку, соціальної та екологічної систем.

По-друге, фінансова інклюзія (доступ до фінансового інструментарію для його використання з метою досягнення довгострокового економічного зростання громади).

Орієнтуючись на економічну перспективу розвитку, Ф. Саліньяк та інші науковці у своєму дослідженні доводять: фінансова інклюзія є каталізатором економічного розвитку території, адже адміністративно-територіальні формування з низьким рівнем фінансової інклюзії здебільшого характеризуються вищим рівнем бідності, більшою нерівністю доходів та низькими показниками економічного зростання [32].

Аналогічною є думка А. Матковського та інших [33], які наголошують, що вищий рівень фінансової інклюзії стимулює поширення інновацій, залучення інвестицій та мобілізацію заощаджень – а це один із ключових чинників підвищення фінансової стійкості громади. Колектив дослідників взаємозв'язку між фінансовою стійкістю та фінансовою доступністю дійшли висновку, що забезпечена фінансова доступність корелює з меншою фінансовою вразливістю [34].

Важливо зауважити, що суб'єктами забезпечення фінансової стійкості територі-

Рис. 5. Концептуалізація фінансової стійкості територіальної громади*

* Побудовано автором.

альної громади є не лише орган місцевого самоврядування, а й представники підприємницького сектору та місцеве населення. Рівень інклюзії кожного з суб'єктів економіки громади до фінансових послуг і продуктів безпосередньо впливає на стійкість громади з позиції ролі цих суб'єктів як елементів системи "територіальна громада" та, що важливо, з позиції учасників здійснення місцевого самоврядування. Тому фінансова інклюзія кожного члена громади забезпечує більші можливості передовсім для залучення фінансових ресурсів у громаду.

По-третє, фінансова грамотність та поведінка. Важливо розуміти, що в основі концепції фінансової стійкості територіальної громади – здатність людей оцінювати і використовувати внутрішні ресурси під час кризової ситуації. Тому роль фінансової

грамотності та поведінки суб'єктів економіки для збереження фінансової стійкості є очевидною.

Вища фінансова грамотність є чинником інтенсифікації використання фінансових продуктів та послуг, а також збільшення заощаджень, запозичень, більш ефективної поведінки щодо управління ризиками (що пов'язано зі страхуванням життя і здоров'я, готовністю до надзвичайних ситуацій) [35], кращим фінансовим плануванням і прогнозуванням [36].

По-четверте, соціальний капітал та зовнішні взаємозв'язки. При застосуванні стійкості як наукової концепції до трактування розвитку територіальної громади в умовах кризи важливо пам'ятати про постійну взаємодію громади як системи з іншими системами та формування зв'язків

горизонтального і вертикального характеру між ними. Громади розвиваються, залучаючи і використовуючи ресурси з інших систем, тому зовнішні впливи мають вагомую роль для збереження їх стійкості.

Важливу роль для збереження стійкості громади відіграє і її соціальний капітал. Згідно з думкою Ф. Фукуями, соціальний капітал – це “визначений потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат довіри між його членами” [37]. З цього випливає, що соціальний капітал є формою “матеріалізованої довіри” [37], а соціальні групи, які його втілюють, володіють деяким “радіусом довіри”. Розвинений соціальний капітал результується у різного роду об’єднаннях і громадських організаціях, тобто в громадській активності, розвитку волонтерства, неформальній співпраці.

Як бачимо, фінансова стійкість територіальної громади залежить не лише від ресурсного потенціалу, а й поведінкових чинників і системи зв’язків, які обмежують або, навпаки, розширюють сценарії реагування на шок. Важливим чинником забезпечення стійкості громад як адміністративно-територіальних формувань місцевого рівня є суб’єкти вищого рівня у системі публічного управління, які можуть бути як каталізаторами посилення стійкості громади, так і тими, хто стимулює її послаблення. Як зазначено вище, дослідження стійкості територіальної громади вимагає не її розгляду ізольовано, але з урахуванням постійної взаємодії з іншими системами. Громади не розвиваються у закритому середовищі, а “живуть”, використовуючи залучені ззовні ресурси, формуючи так званій “міський метаболізм” (urban metabolism).

Погоджуємося із твердженням Г. Коїл та Л. Феррі, які також звертають увагу на ієрархію в системі публічного управління і місце у ній громад: органи влади нижчого рівня (органи самоврядування територіаль-

них громад) володіють меншими активами і характеризуються меншими резервами, ніж органи управління вищих рівнів (регіональна, державна влада) та характеризуються високою залежністю від вищих рівнів у системі управління. “Це залишає місцевій владі дуже невеликий контроль, оскільки більша частина контролю належить центральному уряду” [38].

Залежність від місця у системі простежується у розгляді проблематики фінансової стійкості практиками. Європейська комісія, до прикладу, спрямовує адміністративно-територіальні утворення нижчих рівнів формувати плани відновлення або посилення стійкості (зокрема і фінансової стійкості) на основі шести “стовпів”: “зеленого переходу”; цифрової трансформації; сталого “розумного” зростання; соціальної і територіальної згуртованості; соціальної, економічної та стійкості у системі охорони здоров’я; політики, що спрямована на освіту і розвиток навичок наступних поколінь [39]. Відтак, розвиток територіальних громад у країнах ЄС чітко підпорядковується низці стратегічних орієнтирів, досягнення яких спрямоване на покращення інфраструктурної, соціальної та фінансової стійкості цих суб’єктів. Тому підтримка фінансової стійкості громад у ЄС в умовах шоків (COVID-19, зміна клімату) має чіткий вектор руху і передумови її досягнення.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до відповідних висновків і узагальнень.

1. В умовах воєнної загрози як “точки шоку” проблематика збереження фінансової стійкості територіальних громад зазнає суттєвих змін з огляду на особливості зовнішніх впливів та чинників, які їх зумовили. Зміна клімату характеризується поступовістю прояву, надзвичайні природні явища є здебільшого прогнозованими та мають короткий часовий проміжок дії, навіть пандемія COVID-19 ха-

рактизувалася певними закономірностями, які можна було прорахувати. Натомість військове вторгнення є порівняно непередбачуваним, має змінний характер дій та непрогнозованість розвитку, оскільки залежить від великої кількості чинників.

2. Збереження стійкості в умовах війни, по суті, є непорівнянним для органів місцевого самоврядування країн, які стикнулися з війною на своїй території. Крім того, фінансова стійкість держави в таких умовах не є запорукою вищого рівня стійкості громад, а їх спроможність протистояти потрясінням значно відрізняється залежно від розміру та потужності економіки. Отож, причини збереження стійкості одними громадами та її втрати іншими лежать у площині “вихідних умов” розвитку економіки.

Список використаних джерел

1. Du Boys C., Tiberghien B. *Territorial resilience and financial resilience: What conceptual and practical articulation?* Post-Print hal-03298505, HAL. 2022. URL : <https://ideas.repec.org/p/hal/journal/hal-03298505.html>.
2. Google trends. URL : <https://trends.google.com.ua/trends/explore?cat=19&date=all&q=resilience&hl=uk>.
3. Nisioti E., Clark C., Das K. K., Ernst E., Friedenberg N. A., Gates E., Lambros M., Lazaruko A., Puzović N. and Salas I. *Resilience – Towards an interdisciplinary definition using information theory.* Front. Complex Syst., Sec. Multi- and Cross-Disciplinary Complexity. 2023. № 1. 1236406. <https://doi.org/10.3389/fcpxs.2023.1236406>.
4. Folke, C., Carpenter, S. R., Walker, B. H., Scheffer, M., Chapin III, F. S. and Rockström, J. *Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability.* Ecology and Society. 2010. № 15. P. 20. URL : <http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/art20/>.
5. Holling C. S. *Resilience and stability of ecological systems.* Annual Review of Ecology and Systematics. 1973. Vol. 4. P. 1–23. URL : <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/26/1/RP-73-003.pdf>.
6. Walker B., Holling C. S., Carpenter S. R., Kinzig A. *Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems.* Ecology and Society. 2004. № 9. P. 5. URL : <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/>.
7. Folke C. *Resilience (Republished).* Ecology and Society. 2016. № 21. P. 44. <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>.
8. Levin S. A. *Ecosystems and the biosphere as complex adaptive systems.* Ecosystem., 1998. № 1. P. 431–436.
9. Nelson D. R., Adger W. N., Brown K. *Adaptation to environmental change: contributions of a resilience framework.* Annual Review of Environment and Resources. 2007. № 32. P. 395–419. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.energy.32.051807.090348>.
10. Feola G. *Societal transformation in response to global environmental change: a review of emerging concepts.* Ambio. 2015. № 44. P. 376–390. <http://dx.doi.org/10.1007/s13280-014-0582-z>.
11. Westley F., Zimmerman B., Quinn Patton M. *Getting to maybe: how the world is changed.* Random House, Toronto, Ontario, Canada. 2006. 258 p.
12. Béné C., Frankenberger T., Nelson S. *Design, monitoring and evaluation of resilience interventions: conceptual and empirical considerations.* Institute of Development Studies. IDS Working Paper. 2015. URL : <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/6556/Wp459.pdf>.
13. Гвелесіані А., Черніченко В. *Огляд підходів до визначення поняття та показників результативності соціально-економічних систем: міжнародний досвід.* Статистика України. 2023. № 3–4, С. 4–15. URL : <https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/401/373>.
14. Shaw. K. *The rise of the resilient local authority?* Local Government Studies. 2012. № 38. P. 281–300. URL : https://www.researchgate.net/publication/233272093_The_Rise_of_the_Resilient_Local_Authority.

15. Russell R., Kutin J., Marriner T. *Financial capability research in Australia*. RMIT University, School of Economics. Finance & Marketing. 2020. 86 p. URL : <https://www.financialcapability.gov.au/sites/www.financialcapability.gov.au/files/2022-01/financial-capability-research-in-australia.pdf>.
16. Mahul O., Signer B. L., Hamada H., Gamber C. D., Xu R., Himmelfarb A. *Boosting financial resilience to disaster shocks: good practices and new frontiers*. World Bank Technical Contribution to the 2019 G20 Finance Ministers' and Central Bank Governors' Meeting. Washington, D.C.: World Bank Group. 2019. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/239311559902020973/pdf/>.
17. Linnenluecke M. K. *Resilience in business and management research: a review of influential publications and a research agenda*. International Journal of Management Review. 2017. № 19, P. 4–30. DOI: 10.1111/ijmr.12076.
18. Upadhaya B., Wijethilake C., Adhikari P., Jayasinghe K., Arun T. *COVID-19 policy responses: reflections on governmental financial resilience in South Asia*. Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management. 2020. № 32. P. 825–836. DOI: [10.1108/JPBAFM-07-2020-0130](https://doi.org/10.1108/JPBAFM-07-2020-0130).
19. Boin A., Lodge M. *Designing resilient institutions for transboundary crisis management a time for public administration*. Public Administration. 2016. № 94. P. 289–298. <https://doi.org/10.1111/padm.12264>.
20. Steccolini I., Jones M., Saliterer I. *Governmental financial resilience: international perspectives on how local governments face austerity*. Public Policy and Governance. 2017. № 27. URL : <https://books.emeraldinsight.com/resources/pdfs/chapters/9781838679279-TYPE23-NR2.pdf>.
21. Старостенко Н. В. *Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста*. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 7. С. 38–47.
22. Коритько Т. Ю. *Методи оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів*. Економічний простір. 2008. № 12. С. 140–145.
23. Люта О. В., Боярко І. М., Пігуль Н. Г. *Удосконалення методів оцінки фінансової стійкості місцевого бюджету*. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 9. С. 194–201.
24. Микитюк І. *Фінансова стійкість та безпека місцевого бюджету*. Вісник КНТЕУ. 2013. № 1. С. 86.
25. Лисяк Л., Кушнір А. *Фінансова стійкість місцевих бюджетів: теоретичний аспект*. Молодий вчений. 2019. № 1. С. 472–475.
26. Dollery B., Crase L. *A comparative perspective on financial sustainability in Australian Local Government*, Centre for Local Government. School of Economics, University of New England, Working Paper Series, 2006.
27. Schick A. *Sustainable budget policy: concepts and approaches*, OECD Journal on Budgeting, OECD Publishing. 2006. Vol. 5. P. 107–126.
28. Пітюлич М., Крупка А., Мінкович В., Чакій О. *Детермінанти розвитку та їх вплив на фінансову стійкість територіальних громад*. Регіональна економіка. 2023. № 1. С. 34–44.
29. Voznyak H., Panukhnyk O., Khymych H., Popadynets N. *Development of regional economic systems under the impact of financial decentralization: display, challenges and new opportunities*. Advances in Economics, Business and Management Research. Proceedings of the 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019). 2019. P. 121–126. <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.24>.
30. Камінська І.М. *Діагностика фінансової стійкості регіонів України*. Економічні науки : зб. наук. праць. Луцьк, 2008. Вип. 5. Ч. 1. С. 168–182.
31. Hamid F. S., Loke Y. J., Chin P. N. *Determinants of financial resilience: insights from an emerging economy*. Journal of Social and Economic Development. 2023. № 3. P. 1–21. DOI: [10.1007/s40847-023-00239-y](https://doi.org/10.1007/s40847-023-00239-y).
32. Salignac F., Marjolin A., Reeve R., Muir K. *Conceptualizing and measuring financial resilience: a multidimensional framework*. Social Indicators

Research. August 2019. DOI:[10.1007/s11205-019-02100-4](https://doi.org/10.1007/s11205-019-02100-4).

33. Matkovskiy A., Skryl V., Shtanko R. Financial inclusion of the region: analysis of the state and ways of ensuring. *Економіка і регіон*. 2019. Т. 4. С. 61–74. [https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4\(75\).1818](https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4(75).1818).

34. Belayeth Hussain AHM, Endut N, Das S, Chowdhury MTA, Haque N, Sultana S, Ahmed KJ. Does financial inclusion increase financial resilience? Evidence from Bangladesh Development in Practice. 2019. № 29. P. 798–807. DOI: [10.1080/09614524.2019.1607256](https://doi.org/10.1080/09614524.2019.1607256).

35. Kass-Hanna J., Lyons A. C., Liu F. Building financial resilience through financial and digital literacy in South Asia and Sub-Saharan Africa. *Emerging Markets Review*. 2021. 100846. DOI: [10.1016/j.ememar.2021.100846](https://doi.org/10.1016/j.ememar.2021.100846).

36. Lusardi A., Hasler A., Yakoboski P. Building up financial literacy and financial resilience. *Mind Soc*. 2021. № 20. P. 181–187. DOI: [10.1007/s11299-020-00246-0](https://doi.org/10.1007/s11299-020-00246-0).

37. Ткаченко В. Роль соціального капіталу в розвитку територіальних громад. Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". 2013. № 5. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7878/2/Tkachenko_214_222.pdf.

38. Coyle H., Ferry L. Financial resilience! A comparative study of three lower tier authorities in England. *Financial Accountability & Management*. 2022. Vol. 38. Iss. 4. P. 686–702. <https://doi.org/10.1111/faam.12344>.

39. Echave C. Territorial resilience: pillars for a holistic approach of resilience for land use planning. *Euro-Mediterranean Economists Association*. 2022. URL : https://south.euneighbours.eu/wp-content/uploads/2022/07/EMEA_PP_Territorial_Resilience-1.pdf.

References

1. Du Boys, C., Tiberghien, B. (2022). Territorial resilience and financial resilience: What con-

ceptual and practical articulation? *Post-Print hal-03298505*, HAL. Available at: <https://ideas.repec.org/p/hal/journal/hal-03298505.html>.

2. Google trends. Available at: <https://trends.google.com.ua/trends/explore?cat=19&date=all&q=resilience&hl=uk>.

3. Nisioti, E., Clark, C., Das, K. K., Ernst, E., Friedenber, N. A., Gates, E., Lambros, M., Lazurko, A., Puzović, N. and Salas, I. (2023). Resilience – Towards an interdisciplinary definition using information theory. *Front. Complex Syst., Sec. Multi- and Cross-Disciplinary Complexity*, 1, 1236406. <https://doi.org/10.3389/fcpxs.2023.1236406>.

4. Folke, C., Carpenter, S. R., Walker, B. H., Scheffer, M., Chapin III, F. S. and Rockström, J. (2010). Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15, 20. Available at: <http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/art20/>.

5. Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1–23. Available at: <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/26/1/RP-73-003.pdf>.

6. Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9, 5. Available at: <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/>.

7. Folke, C. (2016). Resilience (Republished). *Ecology and Society*, 21, 44. <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>.

8. Levin, S. A. (1998). Ecosystems and the biosphere as complex adaptive systems. *Ecosystems*, 1, 431–436.

9. Nelson, D. R., Adger, W. N., Brown, K. (2007). Adaptation to environmental change: contributions of a resilience framework. *Annual Review of Environment and Resources*, 32, 395–419. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.energy.32.051807.090348>.

10. Feola, G. (2015). Societal transformation in response to global environmental change: a review of emerging concepts. *Ambio*, 44, 376–390. <http://dx.doi.org/10.1007/s13280-014-0582-z>.

11. Westley, F., Zimmerman, B., Quinn Patton, M. (2006). *Getting to maybe: how the world is changed*. Random House, Toronto, Ontario, Canada.
12. Béné, C., Frankenberger, T., Nelson, S. (2015). *Design, monitoring and evaluation of resilience interventions: conceptual and empirical considerations*. Institute of Development Studies. IDS Working Paper. Available at: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/6556/Wp459.pdf>.
13. Hvelesiani, A., Chernichenko, V. (2023). *Ohliad pidkhodiv do vyznachennia poniattia ta pokaznykiv stiykosti sotsialno-ekonomichnykh system: mizhnarodnyi dosvid [Review of approaches to defining the concept and indicators of sustainability of socio-economic systems: international experience]*. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 3–4, 4–15. Available at: <https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/401/373>.
14. Shaw, K. (2012). *The rise of the resilient local authority?* *Local Government Studies*, 38, 281–300. Available at: https://www.researchgate.net/publication/233272093_The_Rise_of_the_Resilient_Local_Authority.
15. Russell, R., Kutin, J., Marriner, T. (2020). *Financial capability research in Australia*. RMIT University, School of Economics. *Finance & Marketing*. Available at: <https://www.financialcapability.gov.au/sites/www.financialcapability.gov.au/files/2022-01/financial-capability-research-in-australia.pdf>.
16. Mahul, O., Signer, B. L., Hamada, H., Gamper, C. D., Xu, R., Himmelfarb, A. (2019). *Boosting financial resilience to disaster shocks: good practices and new frontiers*. World Bank Technical Contribution to the 2019 G20 Finance Ministers' and Central Bank Governors' Meeting. Washington, D.C.: World Bank Group. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/239311559902020973/pdf>.
17. Linnenluecke, M. K. (2017). *Resilience in business and management research: a review of influential publications and a research agenda*. *International Journal of Management Review*, 19, 4–30. DOI: [10.1111/ijmr.12076](https://doi.org/10.1111/ijmr.12076).
18. Upadhaya, B., Wijethilake, C., Adhikari, P., Jayasinghe, K., Arun, T. (2020). *COVID-19 policy responses: reflections on governmental financial resilience in South Asia*. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 32, 825–836. DOI: [10.1108/JPBAFM-07-2020-0130](https://doi.org/10.1108/JPBAFM-07-2020-0130)
19. Boin, A., Lodge, M. (2016). *Designing resilient institutions for transboundary crisis management: time for public administration*. *Public Administration*, 94, 289–298. <https://doi.org/10.1111/padm.12264>.
20. Steccolini, I., Jones, M., Saliterer, I. (2017). *Governmental financial resilience: international perspectives on how local governments face austerity*. *Public Policy and Governance*, 27. Available at: <https://books.emeraldinsight.com/resources/pdfs/chapters/9781838679279-TYPE23-NR2.pdf>.
21. Starostenko, N. V. (2006). *Metodychni pidkhody do otsinky finansovoi stiykosti biudzhetu mista [Methodical approaches to assessing the financial stability of the city budget]*. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 7, 38–47 [in Ukrainian].
22. Korytko, T. YU. (2008). *Metody otsinky finansovoi stiykosti mistsevykh biudzhativ [Methods of assessing the financial stability of local budgets]*. *Ekonomichniy prostir – Economic Space*, 12, 140–145 [in Ukrainian].
23. Liuta, O. V., Boiarko, I. M., Pihul, N. H. (2012). *Udoskonalennia metodiv otsinky finansovoi stiykosti mistsevoho biudzhetu [Improvement of methods for assessing the financial stability of the local budget]*. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of the Economy*, 9, 194–201 [in Ukrainian].
24. Mykytiuk, I. (2013). *Finansova stiykist ta bezpeka mistsevoho biudzhetu [Financial stability and security of the local budget]*. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNTEU*, 1, 86 [in Ukrainian].
25. Lysiak, L., Kushnir, A. (2019). *Finansova stiykist mistsevykh biudzhativ: teoretychnyi aspekt [Financial stability of local budgets: theoretical aspect]*. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 1, 472–475 [in Ukrainian].

26. Dollery, B., Crase, L. A. (2006). *Comparative perspective on financial sustainability in Australian Local Government*, Centre for Local Government. School of Economics, University of New England, Working Paper Series.
27. Schick, A. (2006). *Sustainable budget policy: concepts and approaches*, OECD Journal on Budgeting, OECD Publishing, 5, 107–126.
28. Pitiulych, M., Krupka, A., Minkovych, V., Chakiy, O. (2023). *Determinanty rozvytku ta yikh vplyv na finansovu stiiikist terytorialnykh hromad [Determinants of development and their influence on the financial stability of territorial communities]*. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 1, 34–44 [in Ukrainian].
29. Voznyak, H., Panukhnyk, O., Khymych, H., Popadynets, N. (2019). *Development of regional economic systems under the impact of financial decentralization: display, challenges and new opportunities*. *Advances in Economics, Business and Management Research. Proceedings of the 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019)*, 121–126. DOI: <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.24/>
30. Kaminska, I. M. (2008). *Diahnostyka finansovoi stiiikosti rehioniv Ukrainy [Diagnostics of the financial stability of the regions of Ukraine]*. *Ekonomichni nauky: zbirnyk naukovykh prats – Economic Sciences: Collection of Scientific Papers*, 5, 168–182 [in Ukrainian].
31. Hamid, F. S., Loke, Y. J., Chin, P. N. (2023). *Determinants of financial resilience: insights from an emerging economy*. *Journal of Social and Economic Development*, 3, 1–21. DOI: [10.1007/s40847-023-00239-y](https://doi.org/10.1007/s40847-023-00239-y).
32. Salignac, F., Marjolin, A., Reeve, R., Muir, K. (2019). *Conceptualizing and measuring financial resilience: a multidimensional framework*. *Social Indicators Research*, DOI: [10.1007/s11205-019-02100-4](https://doi.org/10.1007/s11205-019-02100-4)
33. Matkovskiy, A., Skryl, V., Shtanko, R. (2019). *Financial inclusion of the region: analysis of the state and ways of ensuring*. *Ekonomika i region – Economy and Region*, 4, 61–74. [https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4\(75\).1818](https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4(75).1818).
34. Belayeth Hussain AHM, Endut, N., Das, S., Chowdhury MTA, Haque, N., Sultana, S., Ahmed, KJ. (2019). *Does financial inclusion increase financial resilience? Evidence from Bangladesh*. *Development in Practice*, 29, 798–807. DOI: [10.1080/09614524.2019.1607256](https://doi.org/10.1080/09614524.2019.1607256).
35. Kass-Hanna, J., Lyons, A. C., Liu, F. (2021). *Building financial resilience through financial and digital literacy in South Asia and Sub-Saharan Africa*. *Emerging Markets Review*, 100846. DOI: [10.1016/j.ememar.2021.100846](https://doi.org/10.1016/j.ememar.2021.100846).
36. Lusardi, A, Hasler, A, Yakoboski, P. (2021). *Building up financial literacy and financial resilience*. *Mind Soc*, 20, 181–187. DOI: [10.1007/s11299-020-00246-0](https://doi.org/10.1007/s11299-020-00246-0).
37. Tkachenko, V. (2013). *Rol sotsialnoho kapitalu v rozvytku terytorialnykh hromad [The role of social capital in the development of territorial communities]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho" – Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi"*, 5. Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7878/2/Tkachenko_214_222.pdf.
38. Coyle, H., Ferry, L. (2022). *Financial resilience! A comparative study of three lower tier authorities in England*. *Financial Accountability & Management*, 38 (4), 686–702. <https://doi.org/10.1111/faam.12344>.
39. Echave, C. (2022). *Territorial resilience: pillars for a holistic approach of resilience for land use planning*. *Euro-Mediterranean Economists Association*. Available at: https://south.euneighbours.eu/wp-content/uploads/2022/07/EMEA_PP_Territorial_Resilience-1.pdf.